

REPUBLIKA

MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

Nikola Đuretić: *Jesenji prozor* / 3

Jozo Vrkić: *Dva putopisa* / 13

Tema broja:

DVIJE PJESNIČKE OBLJETNICE / 24

Branimir Bošnjak: *Ivanišević Drago i modernizam
bez granica* / 25

Cvjetko Milanja: *Ivanišević „između” nadrealizma i hermetizma* / 29

Božidar Petrač: *O Vidinu osjećanju Ivaniševićeve
Zemlje pod nogama* / 37

Tomislav Marijan Bilosnić: *Haiku u Hrvatskoj, najznačajnije pojave
u tom krugu, ili o počecima hrvatske haiku
poezije* / 42

Božica Brkan: *Dubravko Ivančan: Život na selu u stvarnosti i u poeziji* / 46

Božica Jelušić: *Dani s Dubravkom Ivančanom* / 54

Ivan Ivančan: *Iz ostavštine Dubravka Ivančana* / 59

Jozo Vrkić

Dva putopisa

Rodna kuća Jure Kaštelana

Pohodim Zakučac. Gledat ću ga u zakutku, puzati kroza nj kao gmaz. Onda ću se popeti na Ilinac, motriti selo poput orla. Gore su sad koze, veru se oko kipa Mile Gojsalić pa junakinja posta pastirica. A da je Mile samo pazila koze na Ilincu i pjevala pjesmu pastirsku, ne bi o njoj pjevali pjesmu junačku. Ipak, ovako je Mile i davna junakinja i danas je pastirica jutarnja koja se vere po oberima kao divokoza!

Putem prema kući Jurinoj, stari lavor peru kiše na shodiću, a stoljećima su jutrom u njemu prali krmelje s očiju. Navečer prali ruke u njemu dohodeć iz polja, a gdje bi ispljusnuli mutnu vodu, ondje sjeme raslo sprano s trudnih ruku. Korov ostao kao nasijan žuljevitim dlanovima, a davno usahle biljke koje su milovali na svojim poljima. Shodić ili balatura, gdje se izlazilo u zoru vidjeti hoće li dan biti vedar, bez djevojačkog je cvijeća. Želim ući u pustu kuću, ali nju preživjele kokoši čuvaju. Jate ti se oko nogu, misle da im nosiš hranu, da dolaziš ustao od mrtvih.

Vapno na krovu bjelje nego vapno na zidu jer ga sapiru kiše i progriza sunce; krov upознаše Bog i ptica, oko zida se vrte čovjek i gušterica. Žice iz elektrane, umjesto nježne paučine babljeg ljeta, oplele Zakučac. Jesu mu dale jednu malu rijeku, ali su mu oduzele jednu veliku. Sitna i bezimena, prokopana od tunela, samo izvir i uvir ima. Nema ona izvora i ušća. Nema ona obala muljevitih gdje se iz mulja život rađa. Jablani ne rastu uza nju jer bi bili viši negoli je ona duga. Jablani su za Cetinu. Hej, jablan je mladoženja, a Cetina jest mladenka.

Zakućcu su ubili i zakutak. Bio u kutu nikom na putu, užeo se ramenima cijelom svijetu. Perućica ga prala, branio ga Ilinac. Litica od dvjesto metara krunom od ljepote njega je ovjenčala. Jedanput u sto godina smrzne se na njoj slap od vrha do dna, mosur kao Mosor uguši šum kapljica, a onda gruhne kad se planini kosti lome i meso joj otpada.

U polupustu selu živi su suhozidi u kojima gmazovi i kukci stoluju i kraljuju. U suhozidu ptice viju gnijezda, zmije se legu, gušterice se kriju, kukuljice se zapredaju, pauzi predu paučinu. U njemu je škorpija i bumbar. Leptiri danjuju na toploj stijeni u suhozidu. Najradije se po suhozidu i hoda, postajao putić da se ne bi gazilo plodnu zemlju. U uličici su ljubičaste smokve neopipane, a u Kaštelanovih će biti neobrana maslina na smriču. Cijepili je bili na njemu onako za šalu. Gumno je zaraslo u kupinu, ali ga prepoznaš po tom što je na vjetrovitu brežuljku, gdje se promećalo žito i od zrna lučilo pljevu.

U rodnoj kući Jure Kaštelana na učelku su rupe za goluba i golubicu. Uvijek se u udubini legli bratac i sestrice. Loza podivljala i kuću okovala pa joj trsina poput veriga. Ipak, loza je kuću i ogrlila, zidove joj oplemenila. Gmazovi koji pužu po tlu, po njoj se penju do krova; pužu po njoj ptice koje lete po zraku. Biljke rastu iz zida i uče te da život klija i iz rupice velike tek poput sjemena.

Evo mi Ive, brata Jurina. Odmah ti priča da su braća u hrastiku „kupila sliške k'a mala dica”. Odmah ti otkriva: „Brat je više 'vamo nego na Brzetu.” A gdje neće ljubiti rodnu kuću!

Odrina joj sa sedam zrna bijeloga grožđa – baš kao za Jurinu pjesmu o broju sedam. Oklesano joj kamenje vrijeme išibalo poput vjetra kojemu je snaga u cijelom planetu koji on obigra. „K'o da sad slušaš” kako bura kuću drma, kako jugo kuću ljulja, kako bura oko kuće zviždi, kako jugo oko kuće šumi. Ajme ti se kući nad kojom je boj bure i juga. Bura fijuče bičevima, jugo mlati šestoperima. Podijele zrak na bojište od kiše i na bojište od snijega. A kad zmajevi još rigaju vatru na Zakućac, pa kad se sjedine munje s neba i munje iz dalekovoda, nisi više u zakutku nego si ti u vražjemu kotlu. Preživiš li, napišeš pjesmu!

Kući je vrijeme utisnulo žig na učelku, rođenja te njezina sjeća 1904. godina. Rodila se prije velikih ratova. Dobro da ostade živa. Umetnuta stijena za godinu 1904. na učelku od bračkoga je kamena. Pod njom je puknut obruč od raskovane bačve. Uz godinu je i klin o koji bi se objesilo inćericu. Žljebić na tlu ne bijaše za kišnicu, nego za krv od janjca ili prasca koje su derali obješene na tome klinu. Kad bi se krv pralo, otjecala njime sukrvica. Na učelku je 13 buža, golubinjak od 13 bunjarka. Cigleni pivac na učelku, na vjetru, budio ukućane u zoru poput pivca na dvoru.

„Loza je kuće digla i otkupila zemlju Dišmanića.” Jure bi znao da su Zgoni „zagon gdje se gonilo blago”. Znao bi i zašto se golubinjaci zvalu jargatama. Ivo kaže da su se u donjim jargatama kokoši same nasadivale. Podivljale bi neke u okolnom stijenju, a druge bi podivljale u kućnom kamenju. Znale bi u jargatama i neraskvocane snijeti jaja. „Uzleti kokoš u jargatu i snesi jaje momu

bratu." U gornjoj jargati, nedohvatnoj, legao se ćuk. „Iznutra bila stina koja se izvlačila da bi dica mogla pogledati ćuka maloga kad bi se izlega.”

Pradid Stipe imao tri sina sa „J”. Jozo, Jakov, Jure. Devet je godina zalegao u postelju. „Mlaji je brat” bio određen za popa, a dva su brata u Dinari livade kosila. Onda se opet tri sina rodila, Stipe, Jure i Ćirilo. „SJĆ.” Kuća je tri puta izdizana onako kako bi se zemlja nakupovala. U snazi bili i namicali je u Gatima. Oženjeni Jure bijaše težačina, neoženjeni Jakov bio gospodar. „Tako bilo da ne bude još i rob.” Zaratilo i prevratilo. Ušteđevinu bili dali u zalog da se školuju. „Piši propalo!”

Gledaj, natrag na kući prvi puca jer nosi zid na leđima. „Kad bila trava, u kući bila krava pa bilo i mlika za dicu.” A kokoši vrebala lisica. „Ivane, nu onog pasa!” sjeća se brat Ivan. „Đavla je pas, Jure, ono je lisac!” Guvno je uz kuću da žito bude na oku. Pojate bile podalje, kod Petrove kuće, u njima „jadne koze osuđene na robiju”. Koze još živuju, a Zakučani iseljuju. „Progano i rastirano! Zatrpali im livade, raskopali im polja pa otišli iz sela. Niki se priselili podalje, niki se dokopali grada Omiša.” Braća se podijelila 1936., a 17 godina živjeli u skladu. „Stina za silo” ostala nepodijeljena, tiskali se na njoj kao djeca i onda kad bjehu starcima. „Rūsi orij sorija praščar, žila tražila osoku od gnjoja. Prasac je slatkoran, ništa mu ne ide po zlu!” Sralo se iz zahoda ravno u praščar. Pazilo se da ni govno ne propada. Ali, u praščaru nema više ni prasaca ni osoke od gnoja.

U ognjenici se kuhalo i sjedilo uz oganj. „Rađalo se i umiralo!” Vatra se utrnula, ostala stara čađa, poput crnog dijamanta. Ulazna su vrata od dva dijela. Gornja polovica crna, „osjavila se” od čađe. „Gori vitar nabije, ne zebu noge; gori dim izlazi, ne kolje oči.” Gornja polovica još zdrava, „doli dva puta minjana jer kišne kapi štrapažu”. Kad bi sad plamsalo na ognjištu, čini ti se da bi svaki dio ognjenice imao o sebi što pričati uz vatru.

Bože moj, kapula klija, krumpir pušta klicu, otrijebljen bob čeka u rešetu! „Dućani i Rogozničani stare kuće prodaju, a naši rađe gradnju nego starinu! Prodat svoju kuću, prodat svoju dušu!” Ivan otključa konobu velikim ključem kao da ulazi u podzemni svijet. Donio je lozovaču: „Za pokoj duši bar poljubit... Na Blatu na Cetini crkva daleko, časti se prijatelja oko groblja i pije rakija!” Sjeća se davnog jela. Pričao im otac kako su ga poslali k rodbini u Pučišću da „promini arju”. Dadu mu jesti riječima: „Manja! Manja!” Mislio da govore da jede pomanje, zasramio se i ne uzme ni zalogaja. Mašio bi se on kad mu kažu: „Uzmi, Ćirilo mali!” ali se suzdržao kad ga opet nutkaju: „Ćirilo mali, manja, manja!”

U kući na zidu „Sveta obitelj, sveti Anđel arkandjel, sveti Jure, sveti Ivan”. Dva su brata nazvali po njima. Sestre Janja i Marija. Svaku sliku resi blagoslovljena maslina. Na zidu i „Spasonosne opomene proti psovki i kletvi: Narode moj, strašna je rana na tvom tijelu, grdna psovka i kletva... Psuješ i tlačiš Boga svoga kao malo koji narod na svijetu...” Dne 3. II. 1898! „Kuća gdje se psuje i

kune, pravi je Pakao... Takvi su ljudi hudobe u ljudskoj puti... Proklete psovke i hudobske kletve.”

Dvije neužgane svijeće i dva ključa koji ne zveckaju! Poslovice na zidovima, poslovice pod gredama. „Zlo je jače od dobra!” Ivan ih dopunjava: „Ali zlo izgubi, dobro pobijedi!... Mravi su sitni, ali kad navalu, čuda svladaju!” Izlizu crni mravi kao da su čuli da se govori o njima. Ivan dodaje: „Turci bi čovika vezali za dub s prčeguzima ili ga poredili na mravinjak kao najveću kaznu... Dok bude života, bit će prčeguza!”

Pokazuje mi zid debeo osamdeset centimetara. „Drvene su š kale nizbrdite, a nisu one uzbrdite – reklo bi se – jer se moglo pasti niza nje, a nije važno da se mučiš dok se penješ.” Nizbrdite su i zato što se njima snaša mrtvac. Proširili navrh stuba da se počine prije nego ga snesu, da se lakše okrene i spusti nogama naprijed. Zrcalo te sjeti da su ga pokrivali crnom krpom kad bi u kući bio mrtvac.

Izlazimo. Pred ulazom u kuću bunjarka je za ključ. Znalo se da je u njoj, ali se nije bojalo lupeža. U dvoru je stari kar, kola su to bez konja iz starih priča. Staro plugo hrđa na dvoru. Nema više brazda, a davno nestalo i rala. Grizica bi ralo nagrızala. „Vrime ima zube i uvijek grize”, uposloviči Ivan. Kroz ulicu Bejati – ulicu Blaženih – idem k Bajami.

Branko Bajama pod Ilincem priča o konjskim kostima koje su u liticama i pod liticama. Kaže da su livade uza Cetinu i da su livadice u liticama. Na tim stjenovitim pliticama tražili puževe ondje gdje kadulja gleda more kroz riječnu probojnicu. „Na dan Boga Božića brali travu u Maloj Rudini, ispod Ilinca, Jakov Kaštelan uzverao se gori u Veliku Rudinu, kosti od ljudi i konja padale odozgar, vidi se konjsku glavu sa zubima, žnjut od konja turskoga, ostalo onda kad su padali niz Ilinac.” Kostoberine su konjske i ljudske kosti pobrale dok ih je bilo u stijenama; možda su na tim livadicama neke ostale kad su ih kostoberine bacale da se zdrobe i da ih progutaju. Zaludu umuješ!

Gledam šipke pod kojima se kriju vrapci i kokoši da ih ne zgrabi jastreb s Mosora. Izvire potok iz Vučje jame u kojoj voda šumi kao da vuk zavija. „Ilinac je stina, a vodopad Perućica!” Zimi je bûk kao grmljavina i slap je kao potop. Jablan, čempres i vodopad tri su najviša Zakućanina. Kameni mlin za masline u suhodolu navaljala je bujica kad je davno Perućica potopila Zakućac. Svaka kuća drži grančicu blagoslovljene masline da je od potopa čuva. „Nema više bajama!” Branko će Bajama. „A orija ko lista!” Ostalo je i jablana. Masline se pod liticama sklonile u zavjetrinu. Konjski put kroz Prosik sad je lisičja staza. Gradac nad Zakućcem nebeska je utvrda od stijena. Odlomljene crljene litice otkrhnute u davnim potresima. Sokol kruži nad liticama dok lijeće od planine do mora.

Kamenica za ulje kao izvrnuta rimska grobnica, na dvoru koji kraljevski izgleda i kad je među ruševinama. Daskom su zaprli prozor da njime ne tuče bura, ali su stakla ipak izasuta kao da je vrijeme zamlatilo njima. Bor zagušio smriče i brnistru poviše kuća pa ne znaš dokad će se ići uz Brnistru ili niz Brni-

stru. Dok se ja igram riječima, domaći čovjek pripovijeda da sovuljage izlaze u zoru kad ptice gladuju. Pokaže mi i gdje je zmija proždrla ptica u gnijezdu!

Uputim se na groblje kojemu je Mosor uzglavlje. Ogrljeno je ono planinama pa je Biokovo sunce od istoka, Dinara je prosječena dljetom riječnog toka, Komorjak i Gradac dovikuju se od planine do mora, Njivica je neva u kolu od planina. Putem se kule ne vide, vidi se samo bunker. Eh, stijene su tvrde od kula. Blizu je Cetina nova i Cetina stara. Staroj nestale divlje patke iz trščaka, novoj došla poludivlja jata. Jablani nose svoj lijes prema groblju. Zaklat će ih prije ili poslije nova Cetina, vidi kako otječe polako poput sprovoda. Probojnica je grobnica i jednih i drugih voda. Krave više ne pasu uz rijeku, konji više ondje ne kasaju. Jedino su magline oko Samograda jednake davnim maglama.

Trenom nazreš more kroz ulicu Blaženih i probojnicu, napokon saznaš kako se naš trenutak utka u vječnost. Galeb se probio klancem među planine i preleti preko mrtvih kao gavran sijed od starosti. Putem te prate električne žice na kojima svira Božja violina. Tvoj te korak sjeti poljičke poslovice: „Dok ja pripnem opanke, eto i tebe!” kojom ti se mjeri vrijeme na ovome svijetu! Sjetim se i Bajaminih riječi kojima me otputio prema groblju: „Život je vrtoglavica!”

Bližim se groblju u hrastiku. Kapice na žiru sjete me kapica rajne djece koju su ovim putem mrtvu nosili na rukama. U naručaju njihali djecu neodnjihanu. Na groblju čitam D IVAN VULIĆ PO 1878. ML22 POKOJ MU DUSI. Gonetam „Š” kojemu je kvačica izbrisana vjetrom i kišom onako kako se oblikovala i planina. Bijeli lišaj kiti stari križ da grob ne bude od svih zapušten. U tragu oko novoga groba čitam da je na nj cvijeće mećao čovjek koji se poštapa i jednom je nogom u grobu. Prva je grobnica obitelji Bajama: UZ POMOĆ BOŽJU / U OVOJ KUĆI NAŠEG RODA / POČIVAT ĆEMO SVE DO SUDA. Vulića grob opominje: SPOMENI SE MENE / JER TO ČEKA I TEBE. Postojim uz grobnicu Kaštelanovih u kojoj su Jurin otac i Jurina majka: OVDJE POČIVAJU / U MIRU BOŽJEM / ĆIRIL I MARIJA KAŠTELAN / 21. I. 1883 – 20. II. 1969 i 10. XII. 1891 – 23. I. 1975 / OCU I MAJCI SVOJOJ / ZAHVALNA DJECA I POTOMCI Marija im i Ćiril poručuju na crnome i bijelome mramoru: SINE MOJ, ČUVAJ ZAPOVIJEDI OCA SVOG / I NE ODBACUJ NAUKA MATERE SVOJE / PRIVEŽI IH SEBI NA SRCE / OVIJ IH OKO SVOG GRILA / DA TE VODE KUDA HODIŠ / JER JE ZAPOVIJED BOŽJA SVJETILJKA. Crni se leptir grije na crnome mramoru. Cvate samoniklo cvijeće oko groba. Šuška zmija ili gušterica, svejedno, ovdje je svaki od njih Božji stvor.

Nakon groblja penjem se na Ilinac da budem ptica nad onim gdje sam bio gmaz. Izbliza razabirem da iz Milina kipa gromobran navodi munje u stijenu, ne daje im da junakinju ovjenčaju nebeskom svjetlošću. Jurini jablani u dubini nisu jegulje među oblacima u Cetini, nego se kopljima brane od prokopana kanala poput vitezova tužnog lica. Dinara huči od bure, Ilinac huči od vode.

Vidiš crkvicu svetoga Jure koju su gromovi sorili navrh Mosora, ne možeš gledati zablješćalu mosorsku trupinu kojoj bliješti kamen od sunca. Dolje bljeska i voda iz Vučje jame kao pjena iz vučjih ralja.

Odjedanput, u Kaštelanove dvore umili auto s crvenim križem na leđima poput otrovnog pauka. Zazvone i podnevna zvona zakučka. U Jurinu rodnu kuću ulazi bijela sestra i na bijeli krov sleprša jato bijelih golubova kao da su se duše svih umrlih iz te kuće objavile u prilici golubice.

1989.

Stara hiža moliških Hrvata

U crkvi u Kruču ježiš se slušajući evanđelje o prelasku preko mora Crvenoga. Tako su i „z one bane našega mora” došla „tri bratja, el su dol vrc ovdeka, jena na Kruč, jena na Stifilić, jena na Mundimitar”. Dohodili su na „gruba mista” jer je tu ljude bila pokosila kuga. Petsto ljeta umirući su ih zaklinjali: „Nemote zabit naš lipi jezik!” ali je ipak u blizoj Palati ostalo tek sjećanje na Glavizzu, Stranu i Pod smokvin, na jedno brdo, jedan strmac i na jedan izvor. Mladi se smiju kako jezik zaboravljaju: zuji muha brenculja, a dječak se ruga prisjećajući se njezina imena: „Džrdžak... džrkje... sam pozabil!”

I nakon pet stoljeća dohode opet z one bane mora, ali kao da ih sad odanle goni kuga. U crkvi našu pečalbarku posljednju pričešćuju, neka njezin budući gospodar vidi kako je ona pobožna. Lipe i tu jednako mirišu, ali ovdje uzdišu: „O, Dio!” a ne: „O, Bože!” I dok vrapci živkaju u crkvenome zidu prateći misnu pjesmu, sjetiš se kako su se i oni jednako raselili po svijetu: leteći za žitom kao naša čeljad trbuhom za kruhom. Nakon takvih misli moliške ti kape leže na crkvenim bancima kao na streljani. A ljudi kljunastih nosova i krilatih ušiju, kanda su ptičad koja prelijetaše z one bane mora, mene pitaju: „Biliš li crkivu?” misleći da sam ličilac iz staroga kraja koji je došao iskati posla. Bili su me starci u hladu prepoznali kad sam ih pozdravio „na našu”. Odmah me pitali: „Sinko, isklen jesi?”

Umori te propovijed na talijanskome o hrvatskom jeziku: „nostra storia... lingua materna...” kad naš don Petar govornički pita: „Zašto su u Kruč došli Zagabria, Sinj, Mostar?”

Skrabica im je kao krušna košarica, a „doma” milodare skupljaju u masnu kapu. Sramiš se kad ne dadeš ni novčića jer si jedva skucao za put preko mora. Pri kraju ti mise daju ruku: „Bene...” a ti se čutiš kao bena. Radije motriš srebrno svetohranišće koje su ponijeli z one bane mora i srebrne vlasi onih koji primaju hostiju kao krušnu mrvicu. Na kraju te mise pozdravljaju: „Ostan dobro!” Izlazeć iz crkve, oni taknu Kristovu ranu na raspelu, a mene opet zapahnu mirisne lipa, „dube ka merlušu”. Ozari me i leptir – kojeg zovu lastavic.

Ali, varaš se da je tu povijest pitomija. Crkva je svete Ester iz 1571., pripovijedaju, jer ih je svetica oslobodila od Turaka. Luigi Peca još ti o kugi i crkvi

priča: „Biše unde, bihu jame zdola crikve, nutra mećahu merce kada umbru, peste biše ter čudo ljudi umerahu, hi gredahu i nosahu nutra jama, stahu još živje, ne mogahu dihavat, čudo čeljadi koji imahu razboljena, kada znadah da će umbrit, biše jena hiža, za strah da druge čeljade ne uhite peste, mećahu na nu hižu, parvo ih mećahu u nu hižu, kada umerahu, hi mećahu nutra jama.” Tako i doma u crkvi pripovijedaju da kužne još žive u živo vapno bacahu. Tko zna, nisu li moliški Hrvati sa sobom u zavežljaju ponijeli i tu priču!

Tražeci zaboravljene riječi, iz Kruča idem u Štifilić. U Štifiliću plazi puž po zidu, a žena ti s prozora veli: „Spuž!” kao da ti pokazuje jezičnu znamenitost. U Štifiliću mi pokazuju i vjetrenjaču: „Puše vitr, ali se ne verti, jedino malo kad čini bur z one bane mora!” Odatle gledam „jezer malić” i polje gdje se za berbe orila naša pjesma – a sad se puši tek maglina.

Odjedanput, prekori me neki da sam ustaša kad je čuo naš govor, upravo onako kako su potvorili njega kad je govorio hrvatski u ratu!

„Bî san zarobljen na Valpovo, velika borba bila, smo prošli riku, vi čudo rikov, ma uhitilo, vojska Nimcov, naprtili kamion, na mala gradić su nas ponili, dva godine u Banjicu, bandire bihu krpice, razumiš sve, si ustaš, Nimci me vezli na noge na jenu hižu, četř žene, musti kravu, misec sta, mlika od krav, doša Nimac vit hižu, čujaše me govorit po našu, ‘piča tvoja mater, nisi Talijan, jesi sran ustaš’, i opet na borbu, razabirali bob dobri i bob červov...”

Starac koji prodaje kuću progovori hrvatski tek kad mi stane prodavati baščinu:

„Moje dice ne gredu ovde, sin i šćer u Montrealu. Umrla moja žena, u Trešt umra brat u gvera... (*Suze*)... ovi moj sin, moja nevjest, Srce Isusovo, nema moga je sin... (*Suze*)... zivku čini je moj sin, i posteju, ovo san činija ja... (*Suze*)...”

Tužni brate, nisam ti ja puž pa da nosim kuću! Kud ću s njom preko mora? Valja meni u Palatu, prespavati u gradiću izumrlih Hrvata, poći leći kao žena koja „su gvozdje čini picelj”. Zijeva ona pletuć čipku: „Homo leć, poleć, ka mi gre san, je kasna!” Polako se digne i ode u kuću koja se još nije prodala.

Sutradan mi u Mundimitru pokazuju škropljenicu izdubljenu u stijenama. U polju su kusali iz takvih kamenih zdjela. A vilaška nimahu, nemahu vilica. Činjahu zlicu od driveta. Svetoj Luciji podigli crkvu podalje od sela di niče voda. Piše na pragu: SVETA LUC MOL ZA NAS. Pokazuju hrast uza crkvicu: „Kada dite ne biše dobar, ga vezahu za dub, da ga picivahu mbrave prčavuze, biše crljena guzica...” Kukavica zakukala i još jednu priču ispričala. „Najzanji marc bide kukavic... Njegovu dušu uzme kukavic.” U selu mi Marija u novoj kući pripovijeda tkajući na starim krosnama: „Iman tri sina u Australiji, ža ke su čuda nadugo, ne mogu hi vit...” Marija govori mladima kao da kleše slova na stečku: „Ono ke vi bihte, mi jesmo, ono ke mi jesmo, vi imate bit!” Germi na nebu, a seljak šapće molitvu da odagna strijelu nebesku. Odem od njih, da im više ne rujem po duši, ne bilježec molitvicu.

Hodam sad sam samcat kručkim poljcima. Slušam samo jezik vrana u crnim oblacima i kosirićâ koji u letu kljucaju žito iz klasja. Ali, umiruće me riječi

zovu k ljudima. U hrastovu hladu kljast mladić „ište vodu”, a otac ostavlja grablje i u boci mu nosi „akvu”. Čini ti se da ovaj hrast vazda sluša jezike izumrle, a ni jedan jezik ne opisivaše čudo koje se u njegovoj šiški zbiva. Gledaš molišku zemlju, čini se zakrpljen grabaš – poput je zakrpanih hlača, koje ih uvijek tjeraju s rodnoga tla. Prene me šušanj na hrastu kao da mi se opet povijest prišuljala. Šušne i zmija.

Dvojezik me prati na povratku do Štifilića: „Stoj! Ferma se! Muč!” Čuješ u polju: „Sime kulja!” Vrijeme je nastruhureno i prijeti mi dažd, a djeca se na nebo ne osvrću igrajući svoju rugu: „Rec: ‘Kotâ vari!’” na to će: „Guzca ti se šali!” Zadaždi i žena te zove u kuću: „Uliste unutra!” Veli mužu: „Rec koju rič ovome ljudva, Ivan!... Koji jima možđane će se naučit!” Razvedri se i po ruci joj zalize božja ovčica. Poleti joj s vrha prsta i za njom prhnu riječi kojima čara: „Prkavica, vola, vola, va trovar lamora... Pur prkavica se udat na nu drugu banu van grada!” Trenom sam zanijet okamenjenim riječima, ali se ganem kad žena plače pričajući o djeci koja su se rasula po svijetu: „Jesu naše dica! Srce mi čini, mi čini grubo, ka’ ću ji vidit... Sa’ se mišaju čeljade kano lazanje u kotâ.” Čuješ na rastanku: „Kad ja umbrem pa ćemo se vit gor na nebo di je Bog!” Iste su to riječi kojima se njezini predci opraštahu od čeljadi koja ostade z one bane mora sinjega.

Na putu vidim čovjeka koji se izvlači iz trnja. Radnik Mario Giorgetta sjede uz me i piše pjesmu iščeprljanim prstima. Učini mi se da vidim Strahimira Kranjčevića kako piše krvavim rukama. Mario gleda pusti dolac: „Gledam drače, sukud gledam dube / Sočo restu gusto, kano zube. / Nijeh ovce, nijeh jundze / Staro je mi osta samo sundze.” I Marija gleda dolac u duboku, ali ne piše pjesmu. Kune djevojčicu koja se skrila u hlad i ovce ne čuva: „Marija, ustan, ke imaš potj čuvat ovce, da bi te nebo ponilo!” Kosirići lijeću poput gavranica na bojnome polju. Dolje brbori rikica. Voda kvakvari kad malo ishodi, a huća kad ju je čuda. Dokle majka kune kćerku, Mario materi pjesmu pjeva: „Mat rodi, mat doj oš ziblje / Ju počkaju duge noće cilecile, / Koju votu u zid ba tila zbrcnit / Ma mali kašljic ju čini jecnit.” Nije zadovoljan pjesmom o mrtvome ocu, a spjeva je mjesečini netom je po nama briznula. Tako je opjevao sluteću mećavu, koju zovu metlina: „Počme bura nosit zima, / Moje kostu čuju ke gre metlina. / Počmu oblake se bilit oš mrzlit, / Koji čindunić simo-tamo se vrtit.”

Dotle se djeca igraju, smiju se na riječ „prdac”. Bruno i njegova žena veselo će: „Se reče i za dite malo: ‘Ovi prdac ode!’”

Danas u kručkom polju jedem kolač u kojemu kromač mirluha. Šuška šušanj divlje kruške dokle pišeš, a Paskvale će: „Ti kopaše perom!” kako nekoć kopahu slova u stijeni biokovskoj. Čekajući sunce, kunu maglinu. Navrh brda isiplju zrna ištući vjetar da pljevu otresa, onako kako su negda na zmorcu vijali pljevu. Jednako kao ovnujski prapredak, Paskvale drži vunu na prsima, poti se pa mu ona znoj upija.

Okolo vršalica sve u vonj pretvara: melje crveni mak i žute leptiriće, smiješa ih sa zgnječanim smrdušama, satranim šturcima i rastrljanim skakavcima.

Frcaju mravlja njizda poput razorenih gradića. Pepu visi kap znoja navrh nosa dokle gleda kako vršalica žrvnja. Puna mu je pljeve kao kapljica puna života. Napokon je otrgne vjetar s njegova nosa. Strizibuba leti pred vršalicom kao da bježi od đavla paklenoga. Upire zadnje evolucijske snage da se dohvati kruškova stabla. Priteže ju teško pokrilije i krilca joj žešće zuje od propelica na zglobnome kombajnu: ta, radi se o životu!

Ivano se smije na kombajnu kao da odgoneta našu sudbinu: „Z ove bane kombajn – z one bane ovce!” Pokazuje mi da preko suhoga potoka naš čovik Ivan čuva ovce našega čove Ivanoa!

Ivan jedva dočeka domaćega čovika. Viče izdaleka: „Moreš tuda!” Mogu, ali prolazim kroz kostrič, glog, trnovaču. Zmija pa pas. Ljepljiva bilušina i ljubičasti ošebljad. Ptičica na njegovoj glavici je li cicić batić ošebljadić? Nitko mi reći ne zna. Ivan golonog dohodi kroz ošebljad kao za pokoru, olakša odjedanput dušu: „Zemljače, dva profesora u Duvnu čuvali krave tri miseca u gorama!” Ne znam zašto se opravdava što je pastir u tuđini, ali on odmah govori o „našima i njihovima”, a cijelo vrijeme ovcama zvižduka:

„Ovce in brstu kâ naše koze. Ali, sat vrimena brsti na jednom mistu, a naša dotle prođe dvadeset kilometara... Fć! Fć! Fć!... Manjka im tu ovčji strah jerbo tute nema vuka! Ovan ima crnu gumu na mudima da ne prči ovce, skinu mu je u kolovozu kad mu prođe žestina; pokušava skakati s gumom na ovcu, odvikne se i ostaje miran. A u nas mu ne meću mundiru, nego ovna luču u torinu... Fć! Fć! Fć!... Njijova ovca nema divljine, sve se kopa pa nema pašnjaka. Nemaju in ovce nagona, samo glupi nagon da se sve zbiju, boje se pasa kad nema vuka, one sve ko tuke nagrnu u rpu, svaka oće u sridu, ne volin tuć živinu, malo ošinen, opet se ne plašu. Dovest će žena njemačkoga ovčara... Fć! Fć! Fć!... Razbila mi se slušalica na radiju... Pjesnikinja mi... ona mi... osjećam da je meni pričala o našem moru...” Ivan zaplače u tuđini. „Mala mi je ostala u južnoj, žena u sjevernoj Hrvatskoj... Kad su ovi čuli da san Hrvat, mora san ostat popit kavu, prikinili betonažu... Bojâ se da će mi ovce otić u šćetu, a oni reknu: ‘Neka pojdu!’ Utekle mi u žito, a žena oprostila: ‘Jema ovca jena moja masarija!’ Jesi Croata...”

Ivanu žao što ovce prepeličja gnijezda taru. Janjce vabi: „Ajd! Ajd!” a ovce goni: „Iš! Iš!” Ne može na našu, tada ga ne razumiju. U dugim dnevima sanjari o psu ovčaru. Ide doma sedam dana o Božiću. Doći će s njim žena, sestra i brat pa će brati cviće na normu. Imade 29 godina, uči dokle ovce čuva. Luigi ga htio posvojiti, ali žena nije dala: „Minjaš prezime, minjaš državu!” Veli mi: „Meni je teže što je lipše, a oni to ne razumu.” Crni šturci skladaju noćnu pjesmu. Suton ga sjeti doma: „Sinoć telefonom čuja malu: ‘Ćaća!’ Suze mi došle, stala rič u grlu. Odma bi doma. Pita me: ‘Di si?’ A di san?” Izlazi na misečin. Tužaljka ili plač, ne znam. Sva mu se kuća raskućila, a domovina se razdomovinila. Sjediš i ti u tuđini na naviljku, koja se riječ i ovdje zabila, slušaš šturke kako tamno zriču. „Ivan, hoćam vod!” zove Ivana mali Moližanin, poput njegova žedna djeteta. Tuđemu djetetu nosi vodu kao pehar pun suza. Mene mori misao: zašto Ivan ne čuva svoje ovce doma, zašto ne samuje na Kamešnici poviše svojih kuća?

A na masariji nam Zare toče vino kao dragim gostima. Pijemo iz vrčica: „Pijmo, bratka, pijmo!” Okolo smrdi osoka od gnoja i lete mušičetine u rojevima, ali ta naša vječna vinska pjesma cijedi se kao osoka od duša. Mjesec mlazne misečin na molišku zemlju crljenu, Ivan hrabri sebe samoga: spavao je po bavorskim podzemljima kao krtica, a sad kao sova sniva po moliškim ruševinama. Prostire runo i liježe na pohrvačenu zemlju.

Ostavljam ovna kojemu je sunce upeklo u jaja na strništu odakle prhuću ševe s odžetih gnijezda. Ostaje ovan vitih rožina i sramotna guma na jajima koja mu visi kao prosjačka torba; repić mu ostrižen, muda neostrižena, kanda mu se netko ruga. Ostavljam Ivana s tuđim ovcama, ali i mravinjak koji je pun zrnja.

Noćim u blizoj Palati u kojoj umuju: u njihovu gradiću zatro se trag hrvatskih doseljenika jer su došli veliki mravi i uništili selo, ono se raselilo i ostala samo gradina. Najlakše se predati u predaju i pjesmu:

„Z one bane mora su dol' naši didi, / a sa' jopet po moru / gredu dica naš' po svitu. / Pet stotin' godišť su prol' / a još druge suze naše matre / daju zemlji, vitru, Bogu.”

Pohodim kručko groblje s čempresima u obliku križa, a crveno cvijeće na dječjim grobićima tvori od njega nebesku livadu. MIRCO na grobu. Vjetar hita s ploče žutu ružu kao sudbu kletu: četvero djece umrlo i otac poginuo pa je majka svećenika talijanski pitala: „Petre, tko ti daje snage da udeš s križem u kuću moju?” Ruke na grobu POJ ZBOGOM! kao da tebe pozdravljaju. S čudna groblja odem k čudaku.

Nikolo Chichanese živi sâm u kućici na brdašcu. Priča mi poput vjetra kurina koji jesenski suška. I Nikolo govori o zarobljeništvu u zemlji svojih predaka:

„Velika rika biše, bili zarobljenici iz Grčke, ostan među nama, vode vas u Njemačku, ne u Italiju, iza velike rike. Ide se za Njemačku, uhvatio se za glavu, u logoru polovcu biše ruskim, polovcu bihu mišana, musterlager, su nas nutri dubrav, bi trideset Italija i dvadeska Rusa, Rusa s konjom gledahu vazet jabuk, jena Rus, Viling se zvaše, imaše amurat ka se zvaše Fula, gledaše litrat: 'Moja Fula! Pita: 'Vase šprehen nimč?' Ja nišč!'"

Ubrao on s konja jednu jabuku, pita Nikolu: „Kako se zova italijanom?” – „Jabuk!” – „Jabuk?! Ti si moj brat! Bratko moj!” zagrlji ga. „Pa ti si Hrvat!” Rus mu otkrije da je učitelj, gledali slike iz njegovih njedara, ženu mu i djecu. Zarobljenici blagoslivljali jabuku koja ih je prosvijetlila.

I dok u notes bilježim Nikolin ratni proživljaj, korim ga zašto ne piše uspomene iz zarobljenništva. Pokazuje mi ih u pepelu, veli da je počeo i onda bilježnicu hitio u oganj. „Slova nedostojna!” Ne znam je li to moja ili njegova rečenica.

Uzbuđuje te biljka bez imena: kako se drži na vitru na brdiću. Kučki laju. Nanjušili su nepoznatoga, a on uvijek može biti pogibeljan. Nikolo uzimlje pušku. „Pušu!” Nikoli u ustima dimica, pipa ti usnu školjku: „Kakv si ljud?!... Po nosu se vidi da kleš!” Kuša me mogu li s njim u borbu. Uzeo pušu za poterat neprijatelja. Izlazimo oboružani na naoružan vjetar.

Ali, Nikolo vraća pušku za vrata, lomi rukama, jabuke mu njegove vjetar triska. Potrči u voćnjak. Odjedanput, padne mu jabuka na glavu. Onda jabuka, sada jabuka. Tuži se na mrtva ulišta. „Čele umbru.” Vjetar mlati janječim runom kao da dere janjca. Lomi mu smokve kao stvorenja. „Smokva cernic oš smokva bilic” ishoda iz jabučnoga debla. Vjetar mu „lomi dicu” jer mu kida mladicu, razvrće navrtak. „Zrakotres!” Tare žito u strn. „Sternišćeno!” Nikolo svoju glavu pokriva rukama. „Moje možđani!” Samo se šipak smije na vjetru – bijelim zubima iz raspuklih usta.

Kučak laje kroz vjetar, koji mu lavež guta, pa samo usta pasja. Vraćamo se u kuću i Nikolo vino pije sav zdvojan. Čuva ga pet gošti za ženidbu „sinu do moja sina”. Pokazuje mi kako je žil do duba postao zmij, „vrga mu oča, pur jezik”, a drage je životinje izdijelja od maslinova drva. Gleda svoju ruku kvrgavu poput trsa, kao da je sam sebi izrezbario ručtinu. „Starim!” Tuži se da je brdić uklet, ali ne može s njega. Kamo pobjeći kad vjetar tresu kuću kao da drma planet? Ali pas zalaje i valja nam „poć na misećin!”

Nikolo opet uzima pušku, uvik puša puna, stražari za vratima. „Bihu tri žen, oš jena ljud.” Jedno razgovaraše s njim, a troje mu kralo kokoši. Uze pušu, s njom van, opali u zrak. „Čap!”

U Kruču ophodim oko ruševna zida. Crn pas, ne griz! Nadimak Grabrin i Smokvin; nadime ostalo, a prezime okrenula država. Najstarijoj hiži u Kruču vrata su zazidana. Kokoši razgribaju kuću u kojoj su našli sliku „Dolazak Hrvata”. U suton zvizda Danica jedina zvizda. Veli žena: „Danica, kano moja divojka!”

Sedam živih voda oko Kruča. Sjedimo uz petu vodu. Mrmori Mrmorić. Djevojke bi prolile vodu iz vjedra, opet hodile zagrabit da omiljena mladića vide još jedanput. Muški nosili smrčku na ramenu, zublju, živu luč, pivali pisme da bi draga na prozor izašla, vidjela lice dragoga koje je zublja obasjala. Oči ti se šire žudeći takvu ljubav! Malo dalje Hrvatska vulica. „Kratka i strma.” Stine na crepovima da ih ne rasploča bura povijesna. Pripjev nam je vjetar. Hući on i nosi unučicu koja je iz Australije navratila u zemlju svojih otaca. Nalegne i povodanj. Sklanjaš se pod svod i raskrečen stojiš na dva kamena da te ne odnese voda. No, kiša ti pod krov zagna i tri čovjeka. Ispriča ti svaki od njih kako se naš život sklanjaše pod svodom nebeskim još od pamtivijeka.

Najprije mi veljaše Nikola. Nikao u Kruču, kopaše ovde kašu, trudnu mokru zemlju, onda ode tri godišća u Belgiju, diže se ća jopet u Australiju. Zatim ti govoraše čovjek koji je 32 godine u Australiji, nikle mu kćeri tamo u dalekome svijetu: „Bihu fašisti, samo talijanski jezik, čuda hoćeš, nišće nećeš, šćeri bolje govore hrvatski, naućile od naših ljudi tamo, čuda ih.” Najposlije, kazivaše Radi(ć) da je prije pedeset godina u Kruču kupio kuću i na svodu sliku dolaska Hrvata nakon odlaska Hrvata. Čezneš da vidiš lađu koja ih je prevezla preko mora, ali je kuća sad zaprta. „Hiža se skrepala.”

1988.